

ERZSÉBET.

A valóság legendája. A királyné alakja gróf Corti Egen Cäsar könyvében.

ADOLGOK természetes folyamata szerint rendesen a történelem szépül legendává és korunk tipikus bélyegét viseli magán minden kísérlet, amely a legendák költészetét próbálja történelemmé józanítani. Egészen kivételes eset és a legenda hősenek kivételességére vall, ha a józan érvekkel, okmányokkal alápillérezett történelem talán még szebb, nemesebb, magasztosabb revelációkat ad róla a legendánál is.

Ebben az egészen rendkívüli tünetben gyönyörködhetünk annak a könyvnek a révén, amelyben Erzsébet királyné legendáját váltja át történelemmé Corti Egon gróf. Mert Erzsébet különösen a mi számunkra, magyarok számára mint ezeréves nemzeti hőskölteményünkbe font fehér és szent legenda élt. De fehér fénye más-más szög alatt, más-más oldalról szemlélve, szírványos gazdagságban bomlott színeire. A hódolat számára mint diadém csillogott a koronás fejek fölött. A legszebb királyné Európában, sőt föntségben is. Királynő nemcsak születése és házassága révén, hanem a nők közt is. Eszménye a legmagasztosabb női varázsnak és tökéletességnek. Egyben valóságos megtestesülése minden asszonyi bájnak és gyöngédségnek. Nemcsak hideg fényt szórt, nemcsak ragyogni és tündökölni tudott, hanem a szívjóság, a könyörület meleg izzása fogta glóriás sugáruvarba. Neki magának volt legtöbb részvétre szüksége és szinte tékozolta, két kézzel szórt a részvét a vigasztalását. Vakmerő tudott lenni, ha jó lehetett. A halál nem riasztotta vissza, nem undorodott a kinnak, a gyötrelmeknek, az emberi test romlásának sok félelmes lárvájától. Lehajolt és megsimogatta a kolerás beteg kezét, ha tudta, hogy gyöngéd fehér kezének simításával a végső tusa titokzatos gyötrelmét csitíthatja, ha érezte, hogy bátor mosolyának napja keserves könnyek harmatát szárogathatja fel. Nem riasztotta a lelkek éjtszakája sem, pedig ott ólalkodott a közelében, családja véresejtjeiben kísértett megfoghatatlan rémeivel, ismeretlen iszonyattól vemhes feneketlen feketeségével.

Mint védőszentje, türingiai magyar Erzsébet ő is szüntelen Wartburgok büszke magasságából szállt le, mosolyok rózsái nyíltak az ajkán, s nem volt a gáncsvetésnek, a titkos, settenkedő gyanúsításnak az az ereje, amely a jószág ösvényén megakadályozhatta volna. Vonzotta minden elesett, minden árva, minden megtagadott. A saját szenvedésében, a saját megpróbáltatásában, a saját egyedülvalóságában testvérnek érezte valamennyit. Így talált bizonyosan ránk is árva, megpróbált magyar nemzetre. Jószelemünk, védőangyalunk, egy ellenséges világ sivár bizalmatlanságában egyetlen megértő szószólónk volt, bölcs és szelíd ellenállhatatlanságában parancsoló békekövet a nemzet és királya közt, akik az ő közös szeretetének minden régi neheztelést feloldó varázskörében találtak egymásra.

Mindez valóban úgy szárnyal, olyan felemelő és magasztos, mint távoli szentek csillagkoszorús, liliomillatos legendái. Corti könyve, amely elsőnek

közeledik a modern történetírás egész sokrétű apparatusával a legendák fátylas ködéhez, vagy a hazugságok hálójához, hiteles okmányokkal, eredeti levelezésekkel, szavahihető tanúk feljegyzéseivel, a legszigorúbb történeti megalapozottsággal bizonyítja be, hogy a legenda igaz. A valóság talán sokszor még megragadóbb, még színesebb, még költőibb, mint maga a felmagasztaló legenda.

Pedig gróf Corti Egon mindent megtett, hogy az igazság teljes és átvilágító fényében, kizárólag hiteles és még eddig közzé nem tett adatok alapján történelemmé alakítsa vissza a legendát. Egy hatalmas birodalom összeomlása után, amelyben szertefoszlott, ronggyá mállott minden takargató, szépítő nimbusz, nem volt már semmi akadálya annak, hogy beláthasson a legrejtettebb zúgokba. Feltárultak előtte az egykor féltve őrzött titkos levéltárak. Rendelkezésére állottak szigorúan bizalmas okmányok és egészen intim magánfeljegyzések. Soha idegen szem elé nem szánt naplók és levelezések bogozták ki számára egy sokrétű lélek legrejtettebb rezdülését.

És a szerző igyekezett minden rendelkezésére álló adatot felhasználni. Azon volt, hogy tisztán lássa és megértse ezt a rendkívüli lényt és közelebb hozza az egész emberiség megértéséhez. Szinte naplószerű pontossággal és a legapróbb részletekbe menő gonddal kísérte ezt a tragikus sorsot minden drámai fordulójához. Ebbe a könyvbe zárva valóságos kitért könyv számunkra Erzsébet királyné élete. Megismerhetjük teljes emberi valóságában a fénynek és árnyak lelkiismeretes elosztásával a legendák és álmok káprázatából testté varázsolt alakján. És csodálatos, hogy a meztelen valóságnak ez a nappali világitása semmit sem árt sem az alak tisztaságának, de még talán regényességének sem. «A királyi pár — mint Corti mondja — mindenképpen elviseli az igazság fényét, még ott is, ahol kényes dolgokról van szó; egyik sem szorul sem kíméletre, sem hízélgésre.» De főképpen nem a királyné. Ami rendkívüli és regényes benne, az színekkel, az árnyalatoknak bő változtatásával gazdagodik, hátteret, magyarázatot, levegőt kap, viszont a valóság megfosztja hideg, messze távlatok ködsíkjain lebegő jelenésszerűségétől és élő emberré realizálja és nemesíti.

A regényes hajlamokat már vérségi kapcsolatokból, a családi otthon különös légköréből hozza magával. A Wittelsbachok tele vannak művészet-szeretettel, kultusszal, költői hajlamokkal. I. Lajos bajor király verseket ír. Lelkesedik minden nemes iránt. Rajongója a női arc szépségének és megalapítja a szépségek világhírű galériáját. II. Lajos káprázatos tündérkastélyokat épít vadregényes sziklaterületek közé, álmatag kék tengerszemek partjára. Első felismerője és fanatikus híve a wagneri zene szépségeinek. Maga a fiatal Erzsébet hercegnő apja, Miksa herceg, szintén hódol a Múzsának, exotikus tájak varázsa vonzza, szenvedélyes utazási láz fűti. Kedvelője minden derűsnek, felemelőnek, vidámságra hangolónak. Rajong a nemes paripákért. Idomított lovai vannak s maga is kitűnően lovagolja a magas iskolát. Egészen érthető, kitől örökölte Erzsébet is költői tehetségét, a nemes állatoknak, s a lovaglásnak sokszor már csaknem túlhajtott szeretetét.

A császári trónt gyöngéd bájával, közvetlen gyermekirányítással hódítja meg. Ferenc Józsefnek anyja, Zsófia főhercegnő Erzsébet néniét szánta. De a fiatal császár első látásra beleszeretett a kis Sisibe — így becézik otthon a hercegnőkisasszonyt — és hallani sem akar más feleségről. Erzsébet még csak tizenöt éves, egészen gyermek, mikor a bécsi udvar nehéz szertartásoktól sűrű levegőjébe kerül. Hozzá még hűvös, félig ellenséges indulat is fogadja. Anyósa,

Zsófia beleegyezett ugyan a házasságba, de fél, hogy a törékeny szépségű fiatal asszony elhódítja tőle a szerelmes férjet, aki fölött föltétlenül uralkodni akar. Valósággal féltékeny menyére, akire a legsúlyosabb feladat vár, az, hogy öröme, támasza, vigasztalója legyen férjének Európa körülviharzott trónján. Az egykor hatalmas világbirodalom ugyancsak összezsugorodott és még igyis recseg-ropog minden eresztékében. Zsófia vaskeze ugyan elnyomta a háborgó mozgalmakat. A magyar szabadságharcot leverték, de csak az orosz cár segítségével. Radetzky győzött Lombardiában és Velencében, de az olasz-tartományok csak a kedvező pillanatra várnak, hogy újra kigyujtsák a függetlenségi harc csóváit. A mohón feltörő porosz hatalom is fenyeget. Férjét csaknem hajnaltól késő estig íróasztalához láncolják tüneményes munkabírása és munkaszeretete s a birodalom agyonkúszált ügyei, úgyhogy Erzsébet csaknem teljesen magára hagyva áll az udvar ellenséges indulataival szemben.

Az első fejezetek ennek a néma, de elkeseredett háborúnak lassan mozuló etapjait adják, végül azonban a gyöngédség, a szeretetreméltóság, a minden kihívás elől kitérő óvatosság, sebezhető pontot sehol nem adó egyenesség győzedelmeskedik. Erzsébet föltétlenül a maga oldalára állítja férjét anyjával szemben, ami egyelőre még élesebbé teszi a feszültséget. Ez a küzdelem s a vesztes olasz háború izgalmai, a háború után még hevesebben megújuló udvari cselszövények teljesen felőrlik Erzsébet idegeit. Pihenésre, napra, szabad nagy horizontokra van szüksége. Madeirába megy. Csaknem teljes mélabú vesz rajta erőt. De Madeira öröktavaszban tündöklő tündérkertjének varázsa meggyógyítja. Első utazása ez a királynénak, amelyet aztán még nagyon sok követ, amikor lelke megbénító borúját napsugaras bolyongások változatosságával akarja enyhíteni.

De előbb még súlyos megpróbáltatásokon kell átesnie, bár ezek a megpróbáltatások mind jobban és jobban összekovácsolják férjével, a császárral. Ferenc József már a szomorú kimenetelű olasz háború alatt sűrű levelezésben tartott vele állandó kapcsolatot a harctérről s egy gyöngéd, részvétteljes lélek vigasztaló bizalmához menekült a rászakadó gondoktól. Még bensőbbé válik ez a bizalmas meghittség a 66-iki porosz háború alatt, amelytől Erzsébet előre szorongva féltette férjét. A kőnigrätzi vereség azonban, amely újabb területeket ragad el a Habsburg monarchiától, Erzsébet politikai elgondolásának győzelmét jelenti és ez az elgondolás béke és megértés az alkotmánya fosztott Magyarországgal, becsületes megegyezés a király és a hozzá balsorsában is ragaszkodó nemzet között.

Corti meggyőző és aprólékos lélektani aláfestéssel írja le, hogy támadt fel és hogy erősödött lassan a kölcsönös rokonszenv az elragadó szépségű királyasszony és a lovagias magyar nemzet között. A magyar urakra már a császári pár első látogatása alkalmával mély benyomást tett Erzsébet, aki viszont Zsófiával és merev udvari környezetével szemben természetes támaszát érezte abban a magyarságban, amely iránt ellenfele, Zsófia főhercegnő szintén nem táplált meleg érzelmeket. A bécsi élet ceremóniás, ünnepélyessége elől szívesen menekült a királyné Buda csöndjébe és romantikájába, majd később, mikor a magyar hódolat ezzel megajándékozta: a gödöllői parkba és kedves barok kastélyba. Erzsébet magyar udvarhölgyet vett maga mellé és megtanult magyarul, amivel teljesen meghódította a magyarok szívét. Andrassy Gyula diplomáciai látása hamar tisztában volt vele, hogy ez a szép asszony, aki őszintén szereti Magyarországot és népét s akibe a császár tizenegyévi házasság után is szemmel láthatóan szerelmes, a legalkalmasabb arra,

hogy az ellenkező befolyásoktól még egészen szabadulni nem tudó császárt megnyerje a Magyarországgal való kibékülés gondolatának.

A porosz háború elvesztése a döntő lélektani pillanat és Erzsébet szépsége és a magyarok iránt érzett jóindulata végre diadalmaskodik. Létre jön a kiegyezés. A nemzet megkoronázza királyát és királynéját. A monarchia is új életerőre kap. A dualizmus közel ötven évre a békés fejlődés és anyagi gyarapodás új, boldog korszakát nyitja meg a Habsburg-birodalom országai és népei számára.

Kár, hogy a királyné nem mindig örülhet együtt a hálás nemzettel. Mintha a végzet sötét árnya nehezednék erre a családra, amelyet valaha a történelmi szálló ige nevezett szerencsésnek és boldognak. Miksa főherceget, Ferenc József öccsét, Zsófia főhercegnő dédelgetett kedvencét, 1867 június 19-ikén kivégezték a mexikói felkelők. Mély gyász szakad az udvarra. Erzsébet gödöllői magányába menekül. Egyetlen vigasztalás számára, hogy negyedik gyermekét, Mária Valéria főhercegnőt magánál tarthatja és maga nevelheti. Annál jobban aggasztja azonban Rudolf fia sorsa. A trónörökös szépen fejlődik, de szabad szelleme nem egyezik az udvar merevségével. A királyné is léptenyomon nyomasztó gátlásokba ütközik. Gyöngéd és romantikus lelkének melegségre, színekre, izgalmakra van szüksége. Erőszakkal kell feltépni a lelkére súlyosuló borút. Először költeményekben önti ki túlradó érzelmeit. Azután a másik véglet felé fordul. Szilaj lovaglások, vakmerő vadászatok férfias örömeivel igyekszik magát felrázni. A lovakat mindig kedvelte. Ez apai örökség nála. Gödöllőn, majd Angliában szenvedélyes kedvvel vesz részt a lovas hajtóvadászatokon s a legkitűnőbb úrlovasok közt is az elsők sorában van. Azután a végtelen napfény, a tündöklő kékség, a sugár záporban fürdő fehér szirtek mámorában keres bódulást. A földközi tengert járja. Az emberi kultúra azuros bölcsőjének ezredéves emlékeit keresi fel. Vándorútjain két kísérője van. A leggyengédebb és legkeserűbb dalok mestere Heine, akit Erzsébet hite szerint méltatlanul tagadott meg a németység, a másik a hellén-szellem napsugaras költője, Homeros. Odysseusban szinte szimbolumot lát a maga számára. Végigjárja az egész utat, amelyet Odyszeus hányatott hajója megtett. Korfuszigetének tündéri varázsa ejti meg. Itt akar élni. Megépítteti gyönyörű nyári lakát, az Achilleiont és szobrot emel itt kedvelt Heinéjének. Annyira vonzódik a görögséghez, hogy miután már magyarul jól tud, most görögül is meg akar tanulni.

De a sors elől menekülni nem tud. A gyász árnya feketén tör át a legizzóbb déli verőn is. Egymást érik a rettenetes megrázkódtatások. Erőszakos halál tépi el tőle azokat, akiket legjobban szeret. II. Lajos bajor király, aki különös vonzalommal viseltetik Erzsébet iránt, beleöli magát a tóba, amelynek partján egyik tündérkastélya áll. Vele pusztul orvosa is, aki úgylátszik, meg akarta akadályozni az exaltált királyt végzetes tettében. Ezt követi a legrettenetesebb csapás, Rudolf trónörökös erőszakos halála. A mayerlingi vadászkastély szörnyű drámáját Erzsébetnek kell a mélyen sujtott király tudomására hozni. Neki kell tartani a lelket az apában, pedig ő maga is teljesen összeroppan a csapás súlya alatt. Aztán még egy borzalmas tűzhalál is szaporítja családjában a megpróbáltatások számát.

Nem csoda, ha ennyi kegyetlen fájdalom megtöri lelkét, teljesen felőrli idegeit. Valóságos pánik vesz erőt rajta. Szeretne elbujni a sors elől. Menekül minden helyről, ahol valami a multakra emlékezteti. Ekkor kezdődik igazi bolyongó élete. Két hű udvarhölgye, Ferenczy Ida és gróf Festetich Mária

s később gróf Majláth Sarolta, gróf Mikes Janka, Sztáray Irma grófné kíséretében bolyong nyugtalan útjain. Valami magyarázhatatlan vágy kergeti. Mindennap más helyen van. Már világotazást tervez. Tasmánia szigetére akar hajózni, de a császár ehhez a tervhez nem járul hozzá.

Ideges nyugtalanságát fokozza testi kondíciójának hanyatlása is. Nem tud és nem akar enni. A hízástól fél s közben egészen valószínűtlenül karcsúvá légiésül. Már nem is olyan, mint földönjáró ember. Valósággal lebegő, étheri jelenségnek hat. Az arca fehér és végtelenül szomorú . . . igazi *Mater Dolorosa*. Így jelenik meg a királyi várpalota új szárnyának megnyitásán hódoló és hálás magyar népe előtt a millenium ünnepén.

Eleinte csak az életkedv hiánya, valami bágyadt, passzív letargia mutatkozik Erzsébeten. Ez a letargia később búskomorságba csap. A királynét szüntelen a halál gondolata foglalkoztatja. Valéria főhercegnő néha egészen megijed a keserű kijelentéseken, amelyeket anyja életről, halálról s a sorsról mond. Mintha érezné a királyné, hogy a családja fölött lebegő végzet útjából ő sem térhet ki. El van készülve a kegyetlen halálra. Talán várja is. A halál mégis váratlanul csap le rá a napsugaras Genfi-tó partján Lucheni olasz anarchista törével. Luchenit gonosz herosztrateszi becsvágy hajtja, hogy koronás főt pusztítson el és a sors Erzsébetet királynét vezeti útjába.

Ez a megrázó finálé gróf Corti könyvének utolsó fejezete. Végzetes megrázkodtatásoktól súlyos sors komor beteljesülése. Ez a tragikus életsors szinte épikus monumentalitással bontakozik ki Corti művében. De kérdés sikerült-e amit célul tűzött ki maga elé: «megérteni Erzsébet királynét és felderíteni életének feltételeit.» Corti a leggondosabban összeszedett minden adatot, amelyet csak a királynéra vonatkozóan felkutathatott. Rendkívüli tapintattal s az összefüggések biztos megérzésével rendezte, csoportosította ezt az óriási anyagot. Attól azonban óvakodott, hogy maga állást foglaljon, kimerítő lélektani magyarázatokat fűzzön az eseményekhez. Csak szükséges átmeneteket, az elmaradhatatlan stiláris kapcsolatokat írta meg egészen szűkszavúan. Egyébként a végtelen számú tény, adat, feljegyzés színes kövecskéiből csodálatos szépségű, a szívárvány minden színében csillogó mozaik-képet adott Erzsébet királynéről. Ez a mozaikkép szinte hieratikus fenségben állítja elénk a nagy királynét. A színek ragyogásának misztikus fátyola mögött megsejtjük a nemesen dobogó emberi szívet, a gyöngéd érzések és az emésztő nagy fájdalmak asszonyát. De mindezenfelül marad még mindig Erzsébet lényében valami egészen rendkívüli, valami egészen titokzatos és talányos, aminek homály-leplét Corti teljes történelmi világítása sem tudja végkép fellebbenteni. Talán ez az oka, hogy Erzsébet így hiteles történelmi világításban is legendás alak maradt s a történelem ezúttal csak a legendát tette meg teljesebbé és gazdagabbá.

Kállay Miklós.